

Sarsan luonto ennen ja nyt

Heikki Toivonen, professori, biologi

Kangasalla sijaitseva Sarsan alue oli monin tavoin suotuisa esihistorialliseksi asuinpaikaksi. Sarsa sijoittuu Salpausselältä lähtevän Kosken – Tampereen – Hämeenkaan saumamuodostuman (harjujakson) ja Järvi-Suomen läntisen osan suurjärvien risteyskohtaan. Harjujakson itäpuolella on Längelmävesi ja länsipuolella Roine. Ne olivat aluksi yhteydessä harjujakson matalassa notkelmassa. Myöhemmin, kun Mallasvesi – Roineen vedenpinta laski sen alettua maankohoamisen seurauksena laskea Valkeakosken Apiankosken kautta, syntyi Sarsanvirta. Vedet olivat erittäin merkittäviä kalastuksen kannalta, ja niitä pitkin pääsi siirtymään etäisille erämaa-alueille. Harjujakso tarjosi hyvät kulkuyhteydet ja oli tärkeä riistaeläinten kulkureittinä. Merikään ei ollut kovin kaukana. Ancyclus-järvestä kehittyvän Litorinameren lahti ulottui Sastamalan Kulovedelle, vajaan 50 kilometrin päähän Sarsan alueesta.

Sarsan asutuksen arvioidaan alkaneen noin 8300 vuotta sitten. Aika sijoittuu jääkauden jälkeisen ajan boreaalikauteen, jolloin ilmasto lämpeni nopeasti (ns. varhainen lämpökausi). Metsien valtapuuksi tuli koivun sijaan mänty, mutta myös leppä ja jalot lehtipuut (varsinkin pähkinäpensas ja jalava) alkoivat levitä alueelle. Aika oli suotuisaa harjukasvien leviämiselle. Monet eteläiset kasvilajit esiintyivät varhaisen lämpökauden lopulla huomattavasti nykyistä pohjoisempana. Näitä lajeja ovat Sarsan lähialueilla edelleen kasvavat pähkinäpensas sekä eräät ranta- ja vesikasvit (mm. varstasara, kapeaosmankäämi, nevimarre, sahalhti, karvalehti, kiehkuraärvä). Maaperä oli nykyiseen verrattuna ravinteisempaa ja järvet kirkasvetisempiä.

Kuva 1. Näyttävä varstasara (*Carex pseudocyperus*) kasvaa muinaisen Sarsanvirran uomaan jääneissä lammissa. Se on harvinainen Etelä-Suomessa esiintyvä sara, jonka jäänteitä on löydetty jääkauden jälkeisen ajan lämpökauden kerrostumista huomattavasti nykyistä pohjoisempaa. Heikki Toivonen 2019. CC BY-NC-ND-SA

Luonnontutkijoiden kannalta Sarsan kivikautisen asutuksen parhaat edellytykset vallitsivat atlanttisella kaudella (jääkauden jälkeinen lämpökausi), 8000–5000 vuotta sitten. Ilmasto oli nykyistä kosteampaa ja keskilämpötila 2–3°C nykyistä lämpimämpää. Koivu, mänty ja leppä olivat metsien valtapuita, mutta myös jalot lehtipuut ja tervaleppä olivat yleisiä. Majava, hirvi, jänis, metsäpeura olivat yleisiä. Lämpökausi oli metsästyksen, kalastuksen ja metsien keruutuotteiden kannalta suotuisaa aikaa. Sarsan lähivesissä on todennäköisesti kasvanut mm. vesipähkinää.

Kuva 2. Pähkinäpensas (*Corylus avellana*) levisi Sarsan lähiseuduille jo varhaisella lämpökaudella, yli 8000 vuotta sitten. Sitä tavataan monilta paikoilta Sarsan lähialueilta ja osa esiintymistä on luultavasti kasvanut paikoillaan tuhansia vuosia. Kuva otettu Huutijärven lehdosta. Heikki Toivonen 2014. CC BY-NC-ND-SA

Lämpökautta seurasi viilenevä ja kostea subboreaaliaika (5000–2500 v.s.) ja kostea ja viileä subatlanttinen aika (n. 2500 v.s. – nykyaika). Kuusi saapui Suomeen ja saavutti Länsi-Suomen vajaat 4000 v.s. Metsät muuttuvat havupuuvaltaisiksi, jalot lehtipuut taantuivat (pähkinöiden käyttö oli subboreaalikaudella vielä yleistä). Lisääntynyt soistuminen ja metsien havupuuvaltaisuus lisäsi maaperän happamuutta ja metsämaan maannos kehittyi nykyisenlaiseksi. Vedet karuuntuivat ja niiden humuspitoisuus lisääntyi. Sarsa lähialueineen säilyi kuitenkin kasvuoloiltaan huomattavan suotuisana moniin muihin alueisiin nähden. Lähialueet olivat suotuisia mm. alkavan maanviljelyn kannalta (esim. Tiihalan alue) ja vesistöyhteydet mahdollistivat edelleen pääsyn erämaihin. Sarsan alueella kasvavat vanhat kulttuurikasvit, mm. keltamo, tummatulikukka ja pölkkyruoho ovat ainakin osaksi peräisin alkavan maatalouden ajalta.

Keskiajalla Sarsanvirrasta muodostui merkittävä myllykeskus, johon saavuttiin laajalta alueelta, Laukon kartanosta saakka. 1500-luvulla Kangasalle muodostui kaksi kuninkaankartanoa, mikä lisäsi ihmisen vaikutusta alueen luontoon. Vuonna 1604 vesistöjen laskusuhteet muuttuivat maankohoamisen seurauksena. Pälkänevesi mursi uuden lasku-uoman (Pälkäneen Kostianvirta) Mallasveteen. Tämän seurauksena myös Längelmäveden lasku-uoma muuttui Sarsanvirrasta Iharinsalmeen. Sarsansalmi ja Sarsanvirta kuivuivat, Vesijärvi kuroutui erilleen Längelmävedestä ja Sarsansalmen pohjalle syntyi Vääksynjoki.

Kuva 3. Sarsanvirran kuiville jääneen koskenpohjakivikon viereen on jäänyt vanhojen aikojen muistoksi suuri myllyn peruskivi. Heikki Toivonen 2019. CC BY-NC-ND-SA.

Vuonna 1604 Längelmäveden pinta laski n. 3 metriä ja v. 1830 Kaivannon kanavan kaivuutöiden yhteydessä vielä lähes kaksi metriä. Tällä on ollut Vääksyn ja Sarsan alueen kehitykselle suuri merkitys. Suuri osa

vedenlaskun paljastamista ravinteikkaista ranta-alueista otettiin viljelyskäyttöön. Osa ranta-alueista kehittyi kuitenkin rantalehdoiksi ja niityiksi.

Kuva 4. Idyllinen Pohtiolampi on ainoa muinaisesta Sarsansalmesta jäljelle jäänyt lampi. Kuva on otettu Pohtiolammen rannalla olevan Säöksikeskuksen lintutornista. Heikki Toivonen 2018. CC BY-NC-ND-SA.

Muinainen Sarsansalmi on nyt alavaa maa-alueetta, joka on suurelta osin viljelyssä, osin siinä on myös taloja, tiealuetta ja lehtomaista metsää. Muinainen Sarsansalmen ranta on paikoin edelleen nähtävissä. Vääksynjokeen rajoittuvalle alueella oli 1900-luvun puolivälissä kalanviljelylaitos, jonka altaiden tilalle tehtiin 2000-luvun alussa lintukosteikko. Vääksynjoen varteen syntyneet rantalehdot ovat edustavia ja syntyhistoriansa takia kiinnostavia. Sarsan – Vääksyn alueella on myös luontaisesti ja istutettuna jaloja lehtipuita (pähkinäpensas, metsälehmus, tammi), harvinaisia lintulajeja, ja sen hyönteisfauna on todennäköisesti rikas. Siellä tavataan myös uhanalaisia lajeja. Kokonaisuutena arvioiden alue on kasvistoltaan ja linnustoltaan monipuolinen ja sellaisena hyvä opetus- ja retkikohde.

Sarsanvirran vanha uoma on maastossa nähtävissä. Vanhassa uomassa on nykyään muutamia kapeita lampia, joiden rannat ovat paikoin soistumassa. Vuolaimman virran koskenpohjakivikko on edelleen nähtävissä, samoin vanhat maastokynnykset. Sarsanvirtaan yhteydessä olleeseen lahdelmaan on kehittynyt kuluneiden vuosisatojen aikana Sarsansuo. Sarsanvirran loppuosa yhtyy Joutsiniemen tilan kohdalla Säckölänjärveen, joka puolestaan laskee Roineen Talviahteenlahteen. Sarsanvirran alueella kasvaa harvinaisia vesikasveja ja alueen kasvillisuuden kehitys kuluneen yli 400 vuoden aikana olisi kiinnostava tutkimuskohde (mm. mainittu Sarsansuo).

Kuva 5. Sarsan muinaispolku muinaisen rantaviivan tuntumassa. Nykyään sen ympärillä kasvaa lehtomaista sekametsää. Metsän kasvillisuus ja linnusto on monipuolista. Heikki Toivonen 2016. CC BY-NC-ND-SA.

Kirjallisuutta

Kalliola, R. 1973. Suomen kasvimaantiede. WSOY, 308 s.

Mäntylä, Jorma. 2005. Sarsan maisema mullistui yhdessä yössä. Tiede 4/2004. s. 50-52.

Valkeakosken yläpuolinen vesistö. Mallasvesi, Pälkänevesi ja Roine. Koonnut Kari Paunasalo.
<www.karin.kapsi.fi/MalMe/vesisto.htm> (luettu 29.11.2019)